

Міністерство освіти і науки України

Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

ОСТАПЕНКО ІРИНА ГРИГОРІВНА

УДК: 101+314.2+54

**СОЦІОКУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ
ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ:
соціально-філософський аналіз**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Одеса – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор

Борінштейн Євген Русланович,

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор

Халапсіс Олексій Владиславович,

Національна металургійна академія України,
професор кафедри філософії та політології.

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник

Кримець Людмила Володимирівна,

Національний університет оборони України, провідний науковий співробітник НДЛ соціально-гуманітарних проблем.

Захист відбудеться «12» травня 2016 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.02 Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 74.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий 11 квітня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Балащенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасному світі в умовах глобальної інтеграції світової спільноти, формування єдиного соціально-економічного простору з особливою силою відчувається, що динаміка економічних змін все більше набуває характеру інноваційного розвитку, що вимагає постійної адаптації до мінливого середовища, мобільності, гнучкості, конкурентоспроможності в умовах регіональної і глобальної ринкової економіки.

Проблема соціокультурних підстав економічної теорії та практики є однією з найбільш актуальних проблем сучасної соціальної філософії. Дана галузь знання знаходиться в стадії пошуку власних світоглядних і методологічних підстав. Необхідність пошуку нових підходів зумовлена тим, що філософське осмислення людини і суспільства не може бути адекватним без залучення філософського аналізу економіки як важливої складової соціального буття людства. Беручи до уваги величезну значимість економічних реалій в житті сучасної людини, аналізу соціокультурних детермінант економічної теорії та практики слід відвести важливе місце серед інших філософських проблем.

Звернення до проблеми корпоративної культури обумовлено необхідністю вирішення ряду теоретико-методологічних і практичних завдань щодо оптимізації регулювання соціальних процесів у системі суспільного виробництва українського соціуму, інтеграції української економіки в єдину систему світового господарства, розвиток якого на сучасному етапі визначається пріоритетами інформаційно-інноваційної економіки ринкового типу. Такими пріоритетами виступають наука, освіта і культура управління, що забезпечують розробку та впровадження у виробництво високих технологій, а також створення соціально-економічних умов для їх успішного функціонування.

Соціально-економічне реформування сучасної України можливо тільки за умов оптимізації систем адміністративного контролю, вдосконалення управлінських структур з урахуванням специфіки формування української нації та соціокультурного потенціалу громадянського суспільства. Ступінь проникнення останнього в управлінську та виробничо-господарську сферу обумовлює швидкість і якість руху соціально-економічної системи країни до нового циклу розвитку. Отже, науковим завданням, що вирішується в дослідженні є виокремлення соціокультурних детермінант економічної теорії та практики у контексті сучасної соціальної дійсності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в межах науко-дослідної роботи кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (реєстраційний № 011U0104462) тема дослідження затверджена на засіданні Вченої ради університету, протокол № 6 від 30.01.2014 р. і спрямована на дослідження важливих аспектів соціально-філософського осмислення буття соціуму.

Об'єктом дослідження виступають соціально-філософські засади економічної теорії та практики.

Предметом дослідження є соціокультурні детермінанти економічної теорії та практики.

Мета дисертаційного дослідження полягає в соціально-філософському аналізі соціокультурних детермінант економічної теорії та практики в контексті сучасного економічного простору.

Досягнення даної мети закономірно передбачає вирішення наступних взаємопов'язаних завдань:

- дослідити соціальне значення та інтегративні властивості економічної раціональності у контексті економічної теорії і практики;
- провести ретроспективний аналіз соціокультурних основ економічної диференціації суспільства;
- розкрити сутнісні особливості «homo economicus» як антропологічного проекту у контексті сучасного цивілізаційного розвитку;
- виявити ціннісні засади сучасного економічного простору;
- визначити специфіку формування економічної корпоративної культури у сучасному українському соціумі.

Методологічні основи дослідження. Дослідження має міждисциплінарний характер. Основним методологічним піддрунтям є соціально-філософський аналіз та соціокультурний підхід, в рамках якого економічна діяльність розглядається як сфера актуалізації соціокультурного простору. У роботі широко застосовуються системний підхід та методи концептуалізації складних і багатопланових явищ: аналіз, узагальнення, дедукція, ідеалізація, абстракція, моделювання та конструювання, виділення «ідеальних типів». Такий підхід формує жорсткий концептуальний каркас дослідження.

Задля аналізу соціально-економічної сфери в роботі використовуються як структуралістська, так і конструктивістська модель соціально-економічного узгодження. Перша робить акцент на структурах, які більш-менш жорстко зумовлюють поведінку

людей, друга ж підкреслює відносну свободу діючого індивіда, який перетворює середовище і творить його за своїм власним задумом. Дослідження основних тенденцій розвитку соціокультурних детермінант економічної теорії і практики в сучасному постіндустріальному суспільстві, а також оцінка можливих перспектив формування та подальшої еволюції суспільних відносин, які передбачають звернення до дослідження процесів, поки ще далеких від свого завершення, актуалізували використання методів соціальної синергетики та ймовірнісного соціального прогнозування.

Наукова новизна отриманих результатів. Вперше в сучасному українському філософському дискурсі виконано дисертаційне дослідження, в якому проведено соціально-філософський аналіз соціокультурних детермінант економічної теорії та практики в контексті буття сучасної України. Вирішення конкретних завдань сприяло досягненню мети дослідження, зумовило і підтвердило наукову новизну здобутих результатів.

Вперше:

- на основі загальнонаукового та соціально-філософського аналізу встановлено, що сучасна економічна теорія і практика здатні ефективно розвиватись лише в інтегративній єдності. Соціокультурні детермінанти економічної теорії і практики постіндустріального суспільства базуються на синтезі цінностей економічного саморозвитку та відповідальності особистості за результати своєї діяльності. Саме тому сучасна економічна дійсність модернізується відповідно до сучасної ціннісної парадигми узгоджено з гуманістичними принципами;

- запропоноване авторське визначення поняття «соціально-економічна корпоративна культура», що являє собою складне багатовимірне соціокультурне явище, засноване на гармонійному поєднанні цінностей професіоналізму та гуманізму, індивідуалізму і колективізму, самовираження та саморозвитку, співтворчості та співучасті особистості в діяльності сучасної економічної організації і суспільства в цілому;

- встановлено, що соціально-економічна корпоративна культура є способом вирішення протиріччя між об'єктивністю економічної організації і суб'єктивністю її учасників, що дозволяє їй, як самоорганізованій системі, оптимально трансформуватись за допомогою вибору та реалізації ефективної стратегії управління економічною діяльністю.

Уточнено:

- зв'язок економічної діяльності з політичними формами соціального життя, з одного боку, і з етичними закономірностями людської поведінки – з іншого; загальним виміром актуалізації економічної діяльності є раціонально-практична логіка дії,

орієнтована на ефективність і витяг максимальної корисності з активної взаємодії з навколишнім світом. Суб'єктні структури раціональності, корелюються з внутрішніми об'єктивними закономірностями ринкового механізму;

- соціокультурна і економічна реальність сучасного суспільства відзначається формуванням нових аксіологічних орієнтирів, що спонукають до переходу від «філософії контракту», що є фундаментом економічної кооперації індустріального виробництва, до філософії «спільної долі», яка передбачає соціально-відповідальне виробництво і спільну роботу суб'єктів економічної теорії та практики в ім'я досягнення соціально-значущої загальної мети;

- значення корпоративної філософії як світоглядного фундаменту виробничої економічної діяльності, що полягає у інтегруванні етичних, правових та соціальних зобов'язань сучасного господарства перед власними працівниками і соціокультурною спільнотою яка забезпечує та підтримує розвиток соціально-орієнтованого господарства;

- вплив трансформації економічних цінностей на буття суспільства проявляється і в таких сферах суспільного виробництва як науково-дослідна діяльність, освіта, культура і мистецтво. Це важливо для оптимізації та гуманізації механізмів прийняття управлінських рішень. Фахівці даних галузей володіють підвищеною сприйнятливістю до таких мотиваційним концептів як гуманізм, служіння цілям нації, держави і суспільства, прагнення максимально використовувати власні можливості для досягнення суспільно-значущих цілей.

Отримало подальший розвиток:

- способи економічної поведінки, характерні для постіндустріального суспільства, що висуває на перший план розвиток духовних потреб, прагнення до економічного саморозвитку та повагу до особистої гідності й самостійності. Матеріальні потреби зберігаються і розвиваються в новій якості, не як умова існування людини, а як необхідна умова її духовного розвитку;

- актуалізація існування людини «*homo economicus*» не лише в якості суб'єкта економічної дії, але і як суб'єкта культури та соціокультурної діяльності. Найважливіші етичні та психологічні риси такого індивіда: обачність, завзятість, підприємливість, відданість обраній справі і чесність – характеристики «*homo economicus*» не як ідеального типу, а як реального типу особистості, що характерний не тільки для економічної науки, але і для соціокультурного контексту;

- концепція «справедливого суспільства» Дж. Роулза, в основі якої міститься два основоположні принципи – принцип рівної свободи та принцип рівної доступності для всіх членів суспільства. Невід'ємними атрибутами «*homo economicus*» вважаються моральність і раціональність, а ідеальний тип економічної поведінки є

властивим «чесному індивіду». Саме соціокультурна модель «чесного індивіда» в роботі визначена тим варіантом «homo economicus», який зароджується у сучасній економічній спільноті.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що основні положення роботи можуть бути застосовані в практичній діяльності у процесі оптимізації взаємодії економічних інститутів з органами державної влади і представниками громадянського суспільства. Ряд вироблених в даному дослідженні положень можуть бути використані при проведенні емпіричних досліджень в якості загального концептуального каркаса, що задає апріорні межі економічної діяльності.

Результати дослідження сприяють більш глибокому і всебічному осмисленню природи, місця та сутності нової економічної реальності, прояснюють які соціокультурні й антропологічні передумови містяться у підставі того чи іншого конкретного економічного явища. Положення дисертації сприяють розробці методологічного інструментарію для дослідження соціокультурних детермінант економічної теорії і практики в сучасній Україні, дозволяють поглибити соціально-філософське розуміння специфіки їх формування.

Висновки, сформульовані автором за результатами проведеного дослідження, можуть бути використані у вузівському викладанні теоретичних навчальних курсів за спеціальністю «соціальна філософія», «культурологія», «економіка» і «соціологія», при розробці та викладанні спецкурсів з відповідної проблематики. Представляється доцільним використання основних матеріалів і висновків дисертації у розробці новітньої економічної політики України з орієнтацією на суспільно-значущі цінності, в створенні індивідуальних та соціальних програм формування і розвитку корпоративної культури в Україні.

Апробація результатів дисертаційного дослідження здійснювалась під час обговорення на постійно діючих науково-методологічних семінарах на кафедрі філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», а також під час виступів дисертантки на міжвузівських та міжнародних конференціях. Серед яких: V Міжнародна науково-практична конференція «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави», 26.04.2013. (м. Одеса, Одеський Державний Університет внутрішніх справ); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми військової і соціальної психології і соціальної роботи», 4-5 жовтня 2013р. (Військова академія м. Одеса); Міжвузівська науково-практична

конференція «Переговори в професійній діяльності: теорія і практика», 14 листопада 2013р. (м. Київ, Національний авіаційний університет); Міжнародна науково-практична конференція «Trendy ve vzdelavani», 19-20 cervna 2013 v. (Чехія, м. Оломоуц); Міжнародна науково конференція «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства», 26-27 травня 2015р. (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображені у 13 публікаціях автора, в тому числі 5 статей у фахових українських виданнях, з них (1 стаття виконана у співавторстві внесок авторів рівнозначний); 1 стаття – у науковому виданні, що входить до міжнародних наукометричних баз; 2 – збірки наукових праць та 5 – тези та матеріали конференцій.

Структура дисертації. Специфіка предмету дослідження, мета і завдання дослідження обумовили структуру роботи, яка складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 190 сторінок, основний текст –171. Список використаних джерел становить 236 позицій на 17 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються мета, завдання, об'єкт, предмет, основні методи дослідження, розкривається наукова новизна та практичне значення отриманих результатів, вказуються відомості про їх апробацію, а також зазначаються структура та обсяг дисертації.

У **першому розділі «Соціально–філософські основи економічної теорії і практики»** аналізується ступінь наукової розробленості теми, розкриваються методологічні підстави виокремлення соціально-філософських аспектів економічної теорії та визначається соціальне значення та структурні особливості економічної діяльності.

У *першому підрозділі «Концептуальні засади виокремлення соціально-філософських аспектів економічної теорії і практики»* у контексті соціально-філософського аналізу були висвітлені економічна теорія та практика.

У підрозділі зазначено, що сучасна економічна теорія і практика здатні ефективно розвиватись лише в інтегративній єдності. Підкреслено, що існує очевидний зв'язок економічної діяльності з політичними формами соціального життя, з одного боку, і з етичними закономірностями людської поведінки – з іншого. Загальним виміром, проблемним полем дисциплін, які досліджують ці питання, є раціонально-практична логіка дії, орієнтована на ефективність і витяг максимальної корисності з активної

взаємодії з навколишнім світом. Інтеграція економічної теорії і практики актуалізується у процесі дослідження тенденцій людської поведінки у соціально-економічному просторі та виявленні тих детермінант і закономірностей, які визначають її прояви.

Концепція практичної раціональності об'єднує економічний підхід до проблеми людини з різними, суміжними розділами філософії – соціальною філософією, філософією політики і етикою. Про подібність і взаємозв'язок економічної та соціально-політичної проблематики говорить і сама назва економічної науки, що зовсім недавно інтерпретована як «політична економія». Починаючи з А. Сміта, представники цієї науки предметом свого теоретичного інтересу і аналізу робили сутнісні зв'язки між ефективністю економічної системи суспільства і його політичними свободами. Про це свідчать цілий ряд концепцій таких відомих економістів, як У. Джевонс, П. Самюельсон та Д. Мілль.

У розділі зазначено, що з етичним вченням економічний підхід об'єднує загальна логіка економічної і етичної поведінки, орієнтація на схожі цінності та ідеали. В окресленому сенсі у підрозділі аналізуються дослідження таких вчених, як М. Вебер, Г. Зіммель, В. Зомбарт, С. М. Булгаков, Ю. М. Осіпов, які виявили і описали етичні передумови господарсько-економічної практики. Серед вітчизняних науковців автор виділяє наукові школи Г. Б. Василевського, В. В. Ільїна, Б. О. Кістяківського, І. С. Семененко та М. Ф. Цибри.

У другому підрозділі *«Економічна діяльність: соціальне значення та структурні особливості»* визначається та аналізуються соціально-філософські аспекти економічної діяльності.

У підрозділі зазначено, що професійна економічна діяльність виступає інтегративним виміром синтезу економічної теорії і практики. В контексті соціально-філософського аналізу економічну діяльність та економічну практику принципово відрізняє раціонально організована поведінка. Концепція економічної раціональності аналізується у працях основоположників британського сенсуалізму – Дж. Локка, Б. Мандевіля, А. Фергюсона, Д. Юма та А. Сміта, що містять в собі ряд філософсько-антропологічних передумов соціокультурної моделі *homo economicus*, згідно з якою людина діє з міркувань розрахунку, користі, вигоди та «економічності» в силу самої своєї природи.

Аналіз історичного генезису поняття економічна діяльність досліджується у роботах філософів В. С. Автономова, П. П. Гайденко, Ю. Н. Давидова. Мотиваційна сфера економічної поведінки аналізується у соціально-філософських теоріях лібералізму А. Сен-Симона та О. Конта. Розглянута К. Менгером та І. Шумпетером в економічному аспекті людська поведінка інтерпретується як результат свідомих цілераціональних

індивідуальних дій. Цілепокладання при цьому визнається апріорним: попереднє планування діяльності передуює самій цій діяльності.

Філософський аналіз соціокультурних підстав господарської діяльності представлений роботами Р. Роулза. Аксиологічні аспекти і ціннісна завантаженість економічної діяльності всебічно проаналізовані Г. Зиммелем, В. Зомбартом і М. Вебером. Широкий світоглядний та соціокультурний контекст економічної діяльності досліджено у працях представників «філософії господарства» С. Н. Булгакова і його сучасних послідовників Ю. М. Осіпова та Л. А. Тугова. Приділяли увагу аналізу цієї проблеми і вітчизняні мислителі – Є. Р. Борінштейн, Г. Б. Василевський, І. В. Єршова-Бабенко, В. В. Ільїн, Б. О. Кістяківський, Л. В. Кримець, О. В. Лісієнко, Г. В. Музиченко, В. П. Плавич, О. П. Полисаєв, В. В. Попков, І. С. Семененко О. В. Халапсис, М. Ф. Цибра, , та інші.

У другому розділі «Соціально-антропологічні детермінанти економічної діяльності» представлені методологічні, антропологічні та соціально-економічні засади економічної теорії і практики. Зазначено, що дисертаційне дослідження має міждисциплінарний характер. Основним методологічним підґрунтям є соціально-філософський аналіз та соціокультурний підхід, в рамках якого економічна діяльність розглядається як сфера актуалізації соціокультурного простору.

У першому підрозділі «Теоретико-методологічні аспекти формування соціокультурних детермінант «економічної людини» приділено увагу аналізу теоретичної конструкції «економічна людина», що представляє собою теоретичну модель індивіда. Сучасна економічна теорія і практика визначаються культурними детермінантами та ціннісними орієнтаціями, які спрямовують напрям їх розвитку на шляху до досягнення визначеної мети. В основі окресленого підходу лежать позиції М. Армстронга та Т. Коно, що визначають превалювання ціннісної сфери економічної діяльності як основи для формування відповідного типу економічної поведінки.

Методологічною базою дослідження також є аналітичний підхід до досліджуваних явищ сучасної економічної і соціокультурної реальності на основі праць Дж. К. Грейсона та К. О'Дейла. Задля аналізу соціально-економічної сфери та визначення сутнісних аспектів соціально-економічної нерівності в роботі використовуються як структуралістська, так і конструктивістська модель соціально-економічного узгодження. Перша робить акцент на структурах, які більш-менш жорстко зумовлюють поведінку людей, друга ж підкреслює відносну свободу діючого індивіда, який перетворює

середовище і творить його за своїм власним задумом. Окреслені вище методологічні підходи використовуються здебільшого під час аналізу тих контекстуальних умов, у яких формується соціально-значуща економічна діяльність індивідуальних і колективних суб'єктів економічної практики, що дозволяє певною мірою інтегрувати антропологічну, етичну та соціально-економічну складові соціальної дійсності у цілісний антропоцентричний конструкт.

Центральним елементом складного комплексу проблем щодо соціально-філософського осмислення економічної діяльності є соціокультурна антропологія економічної теорії і практики. Розгляд генезису homo economicus, представлений в роботах М. Вебера та Л. Фон Мізеса. Найважливіші етичні та психологічні риси такого індивіда – обачність, рішучість, розважливість, стриманість, помірність і завзятість, здатність тверезо оцінювати ситуацію і підприємливість, вірність принципам, відданість обраній справі і чесність. У розділі зауважено, що всі ці властивості – характеристики homo economicus як типу особистості. Вони являють собою «образ» людини, що характерний не тільки для економічної науки, але і для соціального контексту, тобто для самих реалій економічного життя. Примноження капіталу така людина розуміє як борг, як етичну норму, організуючу весь її життєвий уклад. «Економічна людина», таким чином, – це узагальнене зображення ідеальної економічної поведінки у контексті соціокультурної дійсності.

У другому підрозділі «Соціокультурні засади економічної нерівності» розкриваються соціально-філософські аспекти економічної диференціації суспільства.

Зазначається, що в сучасній Україні визначення сутнісних підстав соціально-економічної диференціації, є стратегічним завданням. Вирішення цього завдання може сприяти гармонізації суспільних відносин та досягненню соціальної злагоди, що так потрібна нашій країні у контексті тих геополітичних, військових і соціально-економічних випробувань, що мають місце у сучасності.

Найважливішим економічним індикатором нерівності виступає бідність. Цей феномен проявляється у багатьох аспектах життя: як тенденція обмежувати споживання спектром товарів, продуктів і послуг низької якості, постійна економія на всіх витратах, починаючи з їжі, відмова у витратах на підтримку здоров'я, на підвищення освіти та відпочинок. У результаті цього бідні верстви населення починають випадати із соціальної структури суспільства, оскільки для них характерна маргіналізація через самотність та втрату соціальних зв'язків.

А. Сміт демонструє залежність процесів зменшення і зростання бідності від загальної динаміки економічного розвитку країни в цілому, виділяючи різні можливі стани економічної системи. В інших категоріях аналізує проблему бідності французький теоретик П. Ж. Прудон і протиставляє один одному два досить різних поняття: «пристойна бідність» і «пауперизм».

Онтологія сучасної соціальної реальності різниться тим, що у постіндустріальному суспільстві взаємини бідності і багатства перестають бути відносинами взаємозалежності і тому набувають безособовий характер. У результаті в країнах, які є центрами глобальної економіки, виникає свого роду «капіталізм без праці», що підштовхує до наполегливого згортання інститутів соціального партнерства між роботодавцями та їх працівниками, ослаблення і ігнорування законодавства про працю. Всі вищеописані трансформації об'єднуються навколо поняття «соціальна економіка невизначеності». Для її політичного та соціально-економічного контексту характерна відсутність чітких апріорних соціальних гарантій, наростання нестійкості, відносна непередбачуваність можливого місця тієї чи іншої людини в суспільстві, постійна мобільність її соціального статусу.

У третьому підрозділі «Підприємець як основний суб'єкт економічної діяльності» особа підприємця розглядається в класичних та сучасних економічних і соціальних теоріях за основними напрямками.

У вивченні фігури підприємця як особливого соціально-психологічного типу, то відповідно до тієї чи іншої концепції підприємництва дослідники роблять акцент на різних моментах підприємницької діяльності, виділяючи ту чи іншу з них у якості її конститутивного елемента. Так Й. Шумпетер і Ф. Візер таким елементом вважали особисту енергію і волю до дії, а Дж. Шекль говорив про особливу винахідливість в уяві підприємця. М. Вебер і Г. Шмоллер висували на передній план соціально-вкорінений підприємницький дух, своєрідність якого В. Зомбарт бачив у поєднанні підприємливості, пристрасті до пригод і спраги грошей. Д. Макклелланд вважав основною рисою підприємця психологічну потребу в досягненнях, зафіксованих у формах матеріального благополуччя і соціального престижу.

Найбільш глибоко і оригінально в рамках соціально-філософського підходу виявляється необхідність чіткого взаємоузгодження економічних і соціальних благ, заснованого на принципах справедливості, представлена в працях американського мислителя Джона Роулза. Згідно працям якого ідеальний тип економічної поведінки є властивим лише «чесному індивіду». Саме соціокультурна модель «чесного індивіда» є тим варіантом «homo economicus», який пропонує розглянута концепція. Невід'ємними атрибутами «економічної людини» при цьому вважаються моральність і раціональність як підстава ефективності.

Узагальнення всіх наведених вище атрибутів підприємництва дозволило визначити його як таку економічну діяльність, яка, реалізуючись в площині ринкових відносин, включає в себе активне перетворення організаційних структур будь-якого роду. Націленість на інновації можна трактувати як суттєву ознаку підприємницької діяльності як такої. Метою цієї активності є отримання прибутку, а власне грошовий дохід вважається при цьому критерієм і мірою продуктивності цієї діяльності.

Третій розділ «Соціокультурний вимір сучасного економічного простору» присвячено філософському осмисленню проблем соціокультурного регулювання економічної теорії та практики, та специфіки формування соціально-економічної корпоративної культури у сучасному українському соціумі.

У першому підрозділі «Ціннісні підвалини сучасного соціально-економічного простору» йдеться про визначення найвпливовіших аксіологічних підстав сучасної соціально-економічної сфери. Зазначено, що сучасний соціально-економічний простір є контекстом, мірилом і перетином різноманітних, а часом, і суперечливих, соціально-аксіологічних орієнтирів. Підкреслено, що у сучасному світі система цінностей як певний набір непорушних ідеальних утворень, соціальні нормативи і трудові традиції справляють істотний вплив на економічну діяльність людини. Цінності визначають специфіку економічної структури суспільства, принципи його організації, грають роль стабілізуючого фактора, визначають можливість його успішного існування.

Еволюція соціальних цінностей спричинила за собою формування нової, економічної корпоративної мотиваційної системи в рамках сучасного виробництва. У зв'язку з цим, найважливішим завданням економічної культури сучасного суспільства стає, на думку М. Армстронга та В. Л. Іноземцева, розвиток здібностей людини, експансія суб'єкт-суб'єктних взаємодій, заміщення трудової економічної діяльності проявами творчої активності. Означена аксіологічна зміна – головний підсумок трансформацій сучасного суспільства. У його рамках, як стверджує з'являється «Номо Autocreator» – людина – творець своєї долі. Але творець, діючий не довільно, а в певних умовах і відповідно до них, але, вільний у своєму виборі в рамках усталених альтернатив.

У другому підрозділі «Корпоративна культура як соціоетичний вимір економічної діяльності» здійснюється аналіз процесу становлення корпоративної культури як соціокультурного явища економічної сфери сучасного суспільства, його місця і ролі в духовному та соціально-економічному житті соціуму.

Соціокультурна і економічна реальність сучасного суспільства відзначається формуванням нових аксіологічних орієнтирів, що спонукають до переходу від

«філософії контракту», що служила фундаментом економічної кооперації індустріального виробництва, до філософії «спільної долі», яка передбачає соціально-відповідальне виробництво і спільну роботу суб'єктів економічної практики в ім'я досягнення соціально-значущої загальної мети. Філософія «спільної долі» є новою світоглядною та ідеологічною концепцією найпотужніших економічних гравців світу, і на думку Дж. К. Грейсона і К. О'Дейла, дозволяє співробітникам економічної спільноти: по-перше, розуміти і розділяти проблеми своєї організації, по-друге, відчувати себе належними до неї, по-третє, бути впевненими, що їхні особисті інтереси нерозривно пов'язані з успіхом компанії і її учасників, по-четверте, приймати на себе більш широку відповідальність, по-п'яте, швидко реагувати на нові запити і можливості.

Авторська позиція полягає в наступному. У контексті сучасної економічної дійсності доцільно артикулювати соціально-економічний та соціокультурний зміст поняття «соціально-економічна корпоративна культура», що являє собою складне багатогранне соціокультурне явище, засноване на цінностях «спільної долі», професіоналізму, самовираження і саморозвитку, співтворчості, співучасті особистості в діяльності сучасної економічної організації і суспільства, визначальний сенс існування корпорації, її ставлення до співробітників і суспільства. Соціально-економічна корпоративна культура являє собою не тільки оригінальну суміш цінностей, відносин, норм, звичок, традицій, форм поведінки і ритуалів, характерних для конкретної організації, а й середовище самоактуалізації і саморозвитку економічної структури, властивий їй стиль відносин і поведінки в соціумі. Соціально-економічна корпоративна культура виступає фактором інноваційних перетворень, які виводять на перше місце «людський ресурс», що набуває домінуюче значення і статус вимірювача економічного успіху сучасної економічної спільноти.

У третьому підрозділі *«Специфіка формування соціально-економічної корпоративної культури у сучасному українському соціумі»* доводиться, що процес формування сучасної соціально-економічної культури знаходиться у взаємозв'язку з проблемами розвитку глобального економічного соціокультурного середовища, творчих, інтелектуальних і моральних якостей особистості і соціального оточення.

Як зазначається у працях П. П. Гайденко, Г. В. Музиченко та В. А. Співака, господарська культура України по причині історичних, геокліматичних, етноконфесійних особливостей, форм державного устрою та управління мала суперечливий, а часом навіть екстремальний характер. У розділі розглянуто господарську економічну культуру України в її історичній ретроспективі, а особливу

увагу приділено діалектиці індивідуального, корпоративного і загальнодержавного ідеалів.

Підкреслюється, що у сучасній Україні має задовольнятися особиста економічна свобода людини, особливо молоді, у виборі професії та можливість професійного самовдосконалення, що в більшості випадків раніше була жорстко заблокована економічною залежністю особистості, необхідністю задовольняти повсякденні потреби за рахунок роботи, що не сприяло її творчій самореалізації в контексті економічної діяльності. На державному рівні потрібно сприяти формуванню таких властивостей працівника, як професіоналізм, компетентність, інтерес до професії, сумлінність виконання професійного обов'язку, професійна майстерність, творчість та інших якостей особистості, які користуються найбільшим попитом у цивілізованому суспільстві.

ВИСНОВКИ

У висновках наведені підсумки проведеного дослідження, які в узагальненому вигляді відображають новизну, проблематику та загальну структуру роботи, а також вирішене наукове завдання, що полягає у виокремленні соціокультурних детермінант економічної теорії та практики у контексті сучасної соціальної дійсності:

1. Сучасна економічна теорія і практика здатні ефективно розвиватись лише в інтегративній єдності. Професійна економічна діяльність виступає інтегративним виміром синтезу економічної теорії і практики. Зазначено, що економічну діяльність принципово відрізняє раціонально організована поведінка. Раціонально-практична логіка дії, орієнтована на ефективність і витяг максимальної корисності з активної взаємодії з навколишнім світом і зведення до можливого мінімуму витрат, є головним атрибутом економічної раціональності. Суб'єктні структури раціональності, – ті правила, норми і процедури, які використовуються людиною в процесі прийняття економічних рішень та вибору переваг, корелюються з внутрішніми об'єктивними закономірностями ринкового механізму. Тобто базові конструкти економічної раціональності структурно збігаються з внутрішнім раціональним устроєм самих ринкових механізмів.

2. Концепція практичної раціональності об'єднує економічний підхід до проблеми людини з соціальною філософією, культурологією та етикою, оскільки раціонально-ефективна поведінка, будучи однією з істотних ознак людини, проявляється і в області моральних норм та приписів. Відповідно до іманентних вимог цієї галузі життєдіяльності, людина змушена вираховувати вигоди і невигоди

кожної конкретної дії, перш ніж її актуалізувати. У даній теоретичній моделі всі людські дії розглядаються в припущенні, що вони мають бути повністю, від початку і до кінця раціональними. З цією обставиною пов'язаний гіпотетичний статус більшості закономірностей і моделей економічної теорії і практики. Зв'язок ідеальних моделей: прогнозів, конструкцій, гіпотез, і реальних процесів в даному випадку носить складний і неоднозначний характер.

3. Ретроспективний аналіз соціокультурних аспектів економічної теорії і практики, привело нас до розкриття концептуально-важливої опозиції, що склалася в царині досліджень «філософії господарства» та «економічної теорії». Принципові відмінності цих двох напрямків мають насамперед аксіологічну природу в підході до аналізу економічної дійсності. Філософія господарства містить свої засади у відриві від власне економічного предмета – в ідеологічну площину; економічна теорія, будучи нейтральною в аксіологічному плані, є науковою дисципліною, що оперує економічними реаліями: об'єктивними ринковими процесами та їх взаємозв'язками. Досвід методологічного зіставлення економічної теорії і філософії господарства, на наш погляд, дає підстави для прогнозування певного методологічного взаємоузгодження цих двох напрямів дослідження у контексті соціальної філософії.

4. Існує очевидний зв'язок економічної діяльності з політичними формами соціального життя, з одного боку, і з етичними закономірностями людської поведінки – з іншого. У роботі зазначено, що онтологія сучасної соціальної диференціації у постіндустріальному суспільстві різниться тим, що взаємини бідності і багатства навіть в рамках певної країни перестають бути відносинами взаємозалежності і тому набувають безособовий характер. У результаті у країнах, які є центрами глобальної економіки, виникає свого роду «капіталізм без праці», що призводить до згортання інститутів соціального партнерства між роботодавцями та їх працівниками.

У порядку узагальнення дистрибутивної теорії в роботі виділено п'ять базових принципів економічної диференціації та справедливого розподілу соціально-майнових благ у суспільстві. Перші два відносяться до загальноновизнаних вимог ринкової економіки: принцип рівної свободи і принцип рівної доступності. Крім них існують принцип відмінності індивідів; принцип «чесності», як обмеження принципу відмінності, і принцип раціональної ефективності, як підстави економічної справедливості.

5. В результаті аналізу моделі homo economicus зазначено, що економічна людина не існує як чистий агент економічної дії, – вона завжди занурена у простір власної культури і відповідних субкультур: сім'я, соціальне оточення, освіта, ідеологічна та професійна сфера. Цей життєвий контекст з відповідним полем символів, значень, уподобань в кінцевому рахунку зводиться до своєрідного

«соціального тіла» будь-якої людини, що не дозволяє редукувати її до абстрактної моделі *homo economicus*. Сучасний період суспільного розвитку характеризується новими економічними та етико-моральними детермінантами, в результаті актуалізації яких, з'являється «*homo autocreator*» – людина – творець своєї долі, що розвивається в певному соціально-значущому контексті і відповідно до нього, але, вільна у своєму виборі в рамках усталених альтернатив.

6. Сучасний соціально-економічний простір є контекстом, мірилом і перетином різноманітних, а часом, і суперечливих, соціально-аксіологічних орієнтирів. Система цінностей сучасної економічної діяльності формується під впливом процесів інтелектуалізації економіки, які підірвали основи техногенної цивілізації та нових пріоритетів особистості та соціуму культури постмодерну, що означає перехід від максимізації матеріального споживання до «якості життя»: гуманістичних, екологічних і «немонетарних», постеконімічних критеріїв буття.

Основними цінностями культури сучасної економічної діяльності є: довіра, як цінність, що представляє собою базову підставу підтримки соціального порядку в економічній організації і визначає позитивні очікування індивіда стосовно середовища проживання і сфер професійної діяльності; цінність кваліфікації індивіда, можливості для його професійного саморозвитку в організації; цінність творчості, автономності, пріоритету самовираження перед соціальним статусом; цінність якості життя та співучасті в діяльності колективу.

7. Для постіндустріального суспільства характерний пошук способів самовираження поза традиційними стереотипами економічної поведінки, що висуває на перший план розвиток духовних потреб, прагнення до економічного саморозвитку, повагу до особистої гідності й самостійності. Сучасний економічний індивідуалізм як модель економічної поведінки відрізняється від традиційного індивідуалізму акцентом на відповідальності особистості. Це етична філософія, що підносить особистість до світового рівня; адже кожна особистість є відповідальною за збереження навколишнього середовища, запобігання світовій війні, знищення злиднів. При цьому економічний індивідуалізм визнає, що важливе значення має енергія кожної конкретної людини. Коли люди задовольняють справжню потребу в звершенні, в мистецтві, діловій сфері або науці, то виграє все суспільство.

8. Корпоративна культура відіграє важливу роль в управлінні діяльністю економічної організації. Соціально-економічна корпоративна культура являє собою не тільки суміш цінностей, норм, звичок, традицій, форм поведінки і ритуалів, характерних для конкретної організації, а й середовище самоздійснення економічної структури, властивий їй стиль відносин і поведінки в соціумі.

Соціально-економічна корпоративна культура сучасного суспільства є практичним способом реалізації корпоративної філософії «спільної долі», яка визначає соціально-значимі принципи економічної практики, зобов'язання суб'єктів економічної діяльності перед різними верствами суспільства, в тому числі і перед власними співробітниками. Унікальність феномена економічної корпоративної культури полягає в тому, що вона забезпечує досягнення бажаного майбутнього економічної корпорації шляхом реалізації системи її внутрішніх цінностей.

9. Історично, українська економічна трудова та господарська культура формувалась як суперечливе явище. Український працівник був здатний до інтенсивної, самовідданої праці у кризові моменти історії, під тиском зовнішньої необхідності, проте підйом трудового ентузіазму був недовгим і не постійним, він змінювався байдужістю, як тільки зовнішні стимули до інтенсивної праці зникали. Відповідно, нерегулярний характер економічної культури, що поєднувався зі звичкою працювати в одних випадках добре, «на себе», а в інших погано, «на пана», породив поєднання найвищої майстерності і професіоналізму в одних сферах господарства з негативним ставленням до праці в інших. Особливістю формування сучасного соціокультурного контексту економічного простору сучасної України є те, що він актуалізується хаотично, як неусвідомлене явище. В основі трудових мотиваційних установок багатьох українців лежить, перш за все, матеріальна зацікавленість, що характеризує трудову активність лише як джерело здобутку засобів існування.

10. У зв'язку з реальними суспільними процесами, що мають місце в Україні ми вважаємо, що дослідження означених в дисертації проблем ще довгий час вимагатиме серйозної філософської рефлексії і консолідації зусиль вчених різних шкіл у пошуках оптимального шляху суспільно-економічних перетворень української дійсності. Визначення соціокультурних детермінант економічної теорії і практики та підвищення престижу українського бізнесу в умовах затяжної національної економічної кризи є стратегічним завданням. Вирішення цього завдання може сприяти не тільки оптимізації економічного простору, а і гармонізації суспільних відносин та досягненню соціальної злагоди, що так потрібна нашій багатостраждальній країні у контексті тих геополітичних, військових і соціально-економічних випробувань, що мають місце у сучасності.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях, зареєстрованих у МОН України:

1. Остапенко І. Г. Економічна діяльність людини: методологічні закономірності та основні принципи / І. Г. Остапенко // Перспективи, 2013. – №1(55). – С. 76-81

2. Остапенко І. Г. Соціально-філософські аспекти та методологічні підстави економічної науки / І. Г. Остапенко // Наукове пізнання: методологія та технологія, 2013. -№ 1(30). – С.119-126.

3. Остапенко І. Г. Ретроспективний аналіз економічної диференціації суспільства / І. Г. Остапенко // Наукове пізнання: методологія та технологія, 2013. -№ 2(31). – С. 129-133.

4. Остапенко І. Г. «НОМО ECONOMICUS» у контексті методологічного аналізу / І. Г. Остапенко // Перспективи, 2013. – №4(58). – С. 71-73.

5. Остапенко І. Г. Соціально-філософський аналіз трансформації антропологічного фактору у контексті сучасного економічного розвитку / І. Г. Остапенко // Культура народів Причорномор'я, 2014. - № 267. – С. 222-227

Стаття у наукометричному виданні:

1. Остапенко І. Г. Соціокультурний вимір економічної теорії і практики / І. Г. Остапенко // Scientific Journal «ScienceRise». –2015. – №10 (15).– С. 60-63.

Інші публікації за темою дисертаційного дослідження:

1. Остапенко І. Г. Корпоративная национальная культура как предмет социально-философского анализа / І. Г. Остапенко // Идеи, 2013. - Брой 5(15). Година V. P. 50-56.

2. Борінштейн Є. Р., Остапенко І. Г. Формування економічної культури в українському соціумі / Є. Р. Борінштейн, І. Г. Остапенко // Перспективи, 2015. – №1(63). – С. 25-34.

3. Остапенко І. Г. Соціальні аспекти управління у контексті економічного розвитку держави / І. Г. Остапенко // Матеріали Міжнародної науково – практичної конференції «Сучасні проблеми військової і соціальної психології і соціальної роботи», 4-5 жовтня 2013р. (Військова академія м. Одеса). – С. 124-125.

4. Остапенко І. Г. Экономический аспект социального управления / І. Г. Остапенко // Матеріали V Міжнародної науково – практичної конференції «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави», 26.04.2013. (м. Одеса, Одеський Державний Університет внутрішніх справ). – С. 171-172.

5. Остапенко І. Г. Соціокультурні аспекти економічної теорії та практики / І. Г. Остапенко // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства», 26-27 травня 2015р. (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»). – С. 110-112.

6. Остапенко І. Г. Діалогічні аспекти економічної діяльності / І. Г. Остапенко // Матеріали Міжвузівської науково – практичної конференції «Переговори в професійній діяльності: теорія і практика», 14 листопада 2013р. (м. Київ, Національний авіаційний університет)

7. Ostapenko Iryna, Social and philosophical aspects of economic theory and education / Iryna Ostapenko // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Trendy ve vzdelavani», 19-20 cervna 2013 v. (Чехія, м. Оломоуц). – P.562-565.

АНОТАЦІЯ

Остапенко І. Г. Соціокультурні детермінанти економічної теорії та практики: соціально-філософський аналіз. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського». – Одеса, 2015.

Дисертація присвячена соціально-філософському аналізу соціокультурних детермінант економічної теорії та практики в контексті української дійсності. У роботі розкривається зв'язок економічної діяльності з політичними формами соціального життя, з одного боку, і з етичними закономірностями людської поведінки – з іншого; загальним виміром її актуалізації є раціонально-практична логіка дії, орієнтована на ефективність і витяг максимальної корисності з активної взаємодії з навколишнім світом.

Система цінностей сучасної економічної діяльності розглядається у контексті інтелектуалізації економіки, що означає перехід від максимізації матеріального споживання до гуманістичних, екологічних і постекономічних критеріїв буття. Соціально-економічна корпоративна культура визначена способом вирішення протиріччя між суб'єктивністю економічної організації і суб'єктивністю її учасників, що дозволяє їй, як самоорганізованій системі, долати точки біфуркації за допомогою вибору оптимальної стратегії управління економічною діяльністю. Вона виступає причиною і наслідком, функцією і сутністю соціальної суб'єктності організації, основним фактором безперервності її економічного і соціокультурного розвитку.

Ключові слова: економічна теорія, економічна практика, ціннісні засади економічної діяльності, соціально-економічний простір, економічна людина, соціокультурні детермінанти, корпоративна культура.

АННОТАЦІЯ

Остапенко И. Г. Социокультурные детерминанты экономической теории и практики: социально-философский анализ. - На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет им. К. Д. Ушинского». – Одесса, 2015.

Диссертация посвящена социально-философскому анализу социокультурных детерминант экономической теории и практики в контексте украинской действительности. В работе раскрывается связь экономической деятельности с политическими формами социальной жизни, с одной стороны, и с этическими закономерностями человеческого поведения – с другой; общим измерением ее актуализации является рационально-практическая логика действия, ориентированная на эффективность и извлечение максимальной полезности благодаря активному взаимодействию с окружающим миром. Субъектные структуры рациональности, коррелируются с внутренними объективными закономерностями рыночного механизма.

В результате анализа модели homo economicus указано, что человек всегда погружен в пространство собственной культуры и соответствующих субкультур: семья, ближайшее социальное окружение, образование, индивидуальный мировоззрение. Этот жизненный контекст с соответствующим полем символов, значений, вкусов, предпочтений сводится к своеобразному социальному телу любого человека, что не позволяет без остатка редуцировать его к абстрактной модели homo economicus в качестве предмета экономической теории.

Система ценностей современной экономической деятельности формируется под влиянием процессов интеллектуализации экономики, которые подорвали основы техногенной цивилизации и новых приоритетов личности и социума культуры постмодерна, означает переход от максимизации материального потребления к гуманистическим, экологическим и постэкономическим критериям бытия.

Хозяйственная культура Украины по причине исторических, геоклиматических, этноконфессиональных особенностей, форм государственного устройства и управления имела противоречивый, а порой даже экстремальный характер. С этих позиций в работе рассмотрена хозяйственная экономическая культура Украины в исторической ретроспективе, а особое внимание уделено диалектике индивидуального, корпоративного и общегосударственного идеалов.

Социально-экономическая корпоративная культура определена способом разрешения противоречия между субъективностью экономической организации и субъективностью ее участников, что позволяет ей, как самоорганизующейся системе, преодолевать точки бифуркации с помощью выбора оптимальной стратегии управления экономической деятельностью. Она выступает причиной и следствием, функцией и сущностью социальной субъектности организации, основным фактором непрерывности ее экономического и социокультурного развития.

Основными ценностями культуры современной экономической теории и практики являются: доверие, как ценность, что представляет собой базовое основание поддержки общественного порядка в экономической организации и определяет положительные ожидания индивида относительно среды и сфер профессиональной деятельности; ценность квалификации индивида, возможности для его профессионального саморазвития в организации; ценность творчества, автономности, приоритета самовыражения перед социальным статусом; ценность качества жизни и соучастия в деятельности коллектива.

Ключевые слова: экономическая теория, экономическая практика, ценностные основания экономической деятельности, социально-экономическое пространство, экономический человек, социокультурные детерминанты, корпоративная культура.

SUMMARY

Ostapenko I. G. Sociocultural determinants of economic theory and practice: social and philosophical analysis. - The manuscript.

The thesis for the degree of Candidate of Philosophy in specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – State Institution "Southern National Pedagogical University. Ushinski. " – Odessa, 2015.

The thesis is devoted to social-philosophical analysis of sociocultural determinants of economic theory and practice in the context of Ukrainian reality. The paper disclosed the relationship of economic activity to political forms of social life, on the one hand, and ethical laws of human behavior – on the other; the overall dimension of mainstreaming is rational logic and practical actions focused on efficiency and extract the maximum utility of active interaction with the environment.

The value system of modern economic activity seen in the context of intellectualization of the economy, which means the transition from material consumption to maximize humanistic, environmental and posteconomical criterias of

being. Socioeconomic corporate culture defined way to resolve the contradiction between subjectivity and economic organization subjectivity of its participants, allowing it as self-organizing system, to overcome the bifurcation point by selecting the optimal management strategy in economic activities. It acts cause and effect, function and essence of social subjectivity organization, the main factor in the continuity of its economic and sociocultural development.

Keywords: the theory of economic, economical practice, valuable basis of economical activity, social and economic environment, homo economicus, socio-cultural determinants, corporate culture.

Віддруковано з оригінал-макету

Підписано до друку 04.02.2016. Формат 60x90,16. Папір офсетний.

Гарн. «Times». Друк цифровий. Ум.-друк. арк. 0,9.

Наклад 120 пр.